

Robinson og civilisationen

JAN IFVERSEN

Daniels Defoes roman *Robinson Crusoe* (RC) fra 1719 er ofte blevet sat i forbindelse med civilisation.¹ Bogen er blevet betragtet som en grundlagsmyte for den moderne civilisation.² Myten – robinsonaden – skulle således gennemspille og stabilisere de centrale konflikter i den moderne, europæiske civilisation. Forskellige aspekter af civilisationsbegrebet er blevet trukket frem. Nogle har lagt vægt på at begribe civilisationsmyten i RC gennem særlige områder af den moderne, europæiske udvikling så som det økonomiske³ eller det politiske.⁴ Andre har valgt at fortolke bogen i lyset af de grundlæggende betydningspoler i civilisationsbegrebet så som bevægelsen fra natur til kultur⁵ eller fra vild til civiliseret. Bogens rolle som bidragyder til en europæisk koloni-ideologi er blevet fremhævet. Det er ligefrem blevet hævdet, at dens mytologiserende fremstilling udkrystalliserer de bærende elementer i en sådan ideologi.⁶ Ifølge denne opfattelse skulle bogen faktisk kunne læses som en fremstilling af de grundlæggende problemer i den europæiske kolonisering.

Det har således ikke skortet på læsninger af RC, der satte den i forbindelse med civilisation. Men ingen har mig bekendt gjort selve civilisationsbegrebet til omdrejningspunkt for en fortolkning. Civilisation har typisk optrådt som et – ikke behandlet – synonym eller en løs betegnelse for andre aspekter af en moderne, europæisk horisont, hvad enten det har været under betegnelser som kapitalisme, individualisme eller kolonisering. Hvilken betydning det måtte have at bruge en term som civilisation, er sjældent blevet diskuteret.⁷

Jeg vil i det følgende betragte RC som en tekst, der på forbilledlig vis iscenesætter de centrale sider af civilisationsbegrebet. Det er min tese, at dannelsesemaet i romanen udformes i mødet mellem en

individualistisk-religiøs diskurs og en etno-geografisk diskurs, og at dette møde bringer de to sider af civilisationsbegrebet sammen. Det er videre min antagelse, at Robinson-bogen må ses som et af de første og mest udfoldede eksempler på cementeringen af det semantiske felt, der betegnes med ordet civilisation i midten af 1700-tallet. Selv om ordet civilisation altså ikke forekommer i bogen, aftegner

Frontispice til førsteudgaven af *Robinson Crusoe*.

den ved hjælp af andre ord de aspekter, der danner civilisationsbegrebet.

En diskurs om andethed og forskel

Et af elementerne i den etno-geografiske diskurs er sammenhængen mellem den etnografiske skelnen og den geografiske lokalisering. Beskrivelserne af fremmede mennesker er samtidig beskrivelse af fremmede steder. I 1700-tallet er etnografiske beskrivelser knyttet til opdagelser, som netop fremhæver det spatiale element, dvs. både rejsen og det fremmede steds geografiske plads. Mere præcist kan man sige, at opdagelsen forlener den etnografiske beskrivelse med et rum. Dette rum er både et abstrakt, geografisk rum, hvis typiske form er kortet, og et konkret rum, som omgiver opdageren/beskriveren. For at betone spatialiteten har jeg valgt at tale om en etno-geografisk diskurs.

Jeg hævder altså, at den grundlæggende skelnen i civilisationsbegrebet mellem udannet og dannet for alvor får form i en etno-geografisk diskurs, der dels er konstitueret omkring forskellen vild-civiliseret, dels omkring rejsen til de fremmede. Det etnografiske udformes i en „andethedsretorik“, hvorigennem forskellige relationer til det anderledes kan fremstilles. De forskellige relationsstrukturer udfoldes i de forskellige etnografiske beskrivelseskategorier. Her klassificeres de vildes forskellighed efter bestemte kriterier. Etnografien drejer sig imidlertid ikke kun om at etablere forskelle. I kraft af den konstitutive skelnen mellem vild og civiliseret er den indskrevet i en civilisationsfigur, hvor vægten både lægges på forskellen dannet-udannet og på bevægelsen fra en tilstand til en anden. Derfor handler det også om, hvorledes man kan bevæge sig fra en tilstand til en anden, dvs. hvordan man kan blive dannet eller civiliseret.

Opdagelse udgør et aspekt af den etnografiske fremstilling, nemlig i form af fremstillingens subjektive moment. Etnografen er en opdager, eftersom han må rejse til det fremmede sted og beskue det forud for selve beskrivelsen. Den moderne etnografi som en videnskab og en genre opstår ganske vist ved at udviske opdagelsen. Opdageren og beskueren forsvinder til fordel for den anonyme beskrivelse,

der alene refererer til bagvedliggende beskrivelsessystemer. Opdagerens forsvinden tager fart i 1700-tallets rejsebeskrivelser, hvor fortællerens eventyrlige tilstedeværelse i stigende grad adskilles fra den systematiske sædeskildring.⁸ Opdageren vedbliver imidlertid med at dukke op. Et af de steder, hvor han kommer til at spille en vigtig rolle, er i litteraturen. Robinson er på mange måder den klassiske opdagers afløser. Her udspiller fremstillingen af de fremmede sig omkring fortællerens eventyrlige tilstedeværelse.

Opdageren har et andet forhold til det fremmede end etnografen. Han har ikke samme greb om forskellen. Derfor står han i højere grad over for andetheden. *Andethed* anvendes her til at betegne en oplevelse af det ukendte og fremmede, der rækker ud over det begribelige og beskrivelige. Forskel derimod forudsætter en beskrivelse, der kan sætte noget i relation til noget andet inden for et beskrivelsessystem.⁹ Andethed er det, som dels går forud for den diskursive bemestring af det fremmede, og som dels er knyttet til den umiddelbare oplevelse af det. Bevidstheden om denne tilstand, der er knyttet til opdagelsens eller mødets øjeblik, betegner Francis Affergan som en bevidsthed om det fjerne: „Bevidstheden om dette øjeblik er en bevidsthed om det fjerne i den forstand, at begribelsen af andetheden forudsætter tabet, det momentane fravær eller ophævelsen af ens orienteringspunkter“.¹⁰ Bevidstheden om det fjerne er en anden type bevidsthed. Den ser noget andet end den bevidsthed, der er forbundet med forskelsbeskrivelse. Og netop „ser“, fordi den ifølge Affergan opererer inden for et ekspresivt meningsfelt bundet til synssansen. At andetheden peger væk fra det beskrivbare, det der kan bemestres diskursivt, understreger Affergan ved at relatere den til en bevidsthed om det fjerne, der er anderledes end beskrivelsens nærhedslogik: „bevidstheden om forskel som en bevidsthed om kvantitet påkalder alene et objekt i nærheden for at sammenligninger, substitutioner og kombinationer kan finde sted“.¹¹ Over for denne logik udtrykker andetheden „en modstand mod enhver reducerende bemægtigelse“.¹²

Andethed hører til et ekspresivt erfaringsfelt, et fænomenologisk felt, der ikke lader sig opsummere i et diskursivt felt. Men den bryder fra tid til anden gennem sproget: „Sproget berører grænserne for det usigelige, for ikke-verdenen, for tavsheden og panikken“.¹³ Det kan komme til udtryk i udifferentierede beskrivelser af det sete, hvor der først og fremmest lægges vægt på diskrepansen mellem den seende og det sete. Det kan også være ved markører, der har til funktion at markere det ubegribelige. Typiske markører herfor er betegnelser, der henviser til *det underfulde* eller *det rædselsfulde*.

Andethed nytter sig til opdagelsens øjeblik, forskellen derimod hører sammen med en efterfølgende tagen i besiddelse. Gennem beskrivelsen søges andetheden reduceret til forskel i et system, der kan begribes og bemestres. Beskrivelsen forudsætter således, at det fremmede kan placeres i det kendte. „For at være forskellig må man allerede være en smule i kulturen“, som Affergan formulerer det.¹⁴ Forskel bliver et spørgsmål om variation og opposition. Hvad enten den fremmede kan beskrives som en primitiv udgave af det samme, eller han er det modsatte af det samme, får han betydning i forhold til det samme. Beskrivelsen udformes i en retorisk strategi baseret på inversion, negation og graduering. Det fremmede kan således fremstilles som det modsatte af det samme (inversion), som en ikke-tilstand (negation) eller som en lighed på en skala af af forskelle (graduering).

Beskrivelsessystemer forudsætter udfoldede beskrivelseskategorier. Fænomener skal kunne rubriceres og generaliseres. Bevægelsen fra et værens- til et gørensregister synes at være et første skridt i den retning. I et ontologisk register støder man hurtigt på andetheden. Hvad de fremmede er (eller ikke er), rummer ikke de samme forskelsmuligheder, som hvad de gør. Gennem beskrivelsen af de fremmedes gøren, deres sæder og skikke, udvides forskelsrepertoiret. Hvor opdagelserne placerer de fremmede i relation til generelle kategorier omkring det naturlige og unaturlige, opbygger etnografien beskrivelsesmønstre, der fra de simple gøremål så som spisevaner, boformer og seksualitet bevæger sig frem mod komplekse forhold omkring religion, po-

litisk organisering, lovgivning og kunst. Med de systematiske „sædebeskrivelser“ følger en udviskning af blikket og beskueren. Konsekvensen er, at de fremmede i højere grad objektgøres og generaliseres. Også i opdagelserne generaliseres der. Det er trods alt Columbus, der som den første sammenfatter de fremmede, han mødte i den nye verden, under betegnelsen *indianer*. Men generaliseringen vanskeliggøres af selve opdagelsen, der hele tiden lader konkrete indianere bryde ind i blikfeltet. Endvidere forbliver opdagelsens indianer en plastisk kategori, der lader sig bruge til forskellige formål, hvorimod etnografiens syntetiske indianer er fyldt ud med beskrivelser.

Opdagelse og etnografi har med viden at gøre. De udfolder sig begge i en vidensdimension, hvor det gælder om at begribe den fremmede. Men viden indskriver sig samtidig i et felt, hvor det gælder om at bemestre den fremmede. Opdageren og etnografen både handler og beskriver. Man kan selvfølgelig sige, at de ved at navngive handler i kraft af deres beskrivelse. Navngivningen er en afgørende handling i al opdagelse, fordi den udtrykker en diskursiv stabilisering. Når Columbus som noget af det første giver de øer, han har opdaget, navne, der henviser til det kendte, er det for at få dem på plads i sin videnshorisont. Navngivningen er led i et større handlingskompleks omkring besiddelsestagnation, der indbefatter religiøse og politiske begrundelser for at *konvertere* det opdagede. På vidensplanet er allerede navngivningen en form for konvertering, men den ledsages af en række religiøst og politisk begrundede handlinger, der skal drage de fremmede ind i europæerens horisont. Det er denne konvertering, der er forbundet med civilisation.

Handlingsplanet kan belyses fra to sider afhængig af, hvem der er subjekt for handlingen. I konverteringen er opdageren/etnografen subjekt. Det er ham, der overskuer, navngiver og konverterer de fremmede. Men de fremmede kan også give anledning til en reaktion fra opdageren/etnografen. Det sker netop, hvis den fremmede fremstår i en radikal andethed. Her trænger det fremmede ind på subjektet og reducerer det til en passiv recipient. Ganske vist forsvarer subjektet sig ved at ty til det un-

derfulde eller rædselsfulde. Men ret beset er det betegnelser for, at noget er uden for subjektets fatteevne og dermed uden for dets kontrol. På handlingsplanet vil subjektet i sådanne situationer handle affektivt og ikke rationelt, dvs. bemestrende. Man vil derfor også kunne aflæse andetheden i de affektive handlinger, der ledsager brugen af andethedsmarkører. Vi skal se nedenfor, hvordan andethed i RC kan analyseres i en relation mellem syn, affekt og anvendelsen af andethedsmarkører.

Robinson Crusoe og de vilde – mellem andethed og forskel

Den etno-geografiske diskurs, der omfatter opdagelserne og etnografien, opererer med tydelige, spatiale koordinater. Det fremmede vil være lokaliseret et sted, hvortil og hvorfra man rejser. Rejsen spiller en vigtig rolle i fremstillingen, hvor den udgør et narrativt skelet. Rejsen markerer således en række tilstandsskift mellem tilstanden hjemme og tilstanden ude. Når man rejser forlader man det hjemlige og kommer til det fremmede, og man forlader det fremmede og kommer tilbage det hjemlige. Vi har dermed en klassisk fortælling om helten, der bryder op og vender hjem. Men rejsen har også en metaforisk funktion i opdagelsen, eftersom den kan bruges til at understrege løsrivelse (fra det kendte) og deraf følgende diskursiv ustabilitet: „I tilfældet med Nord- og Sydamerika blev denne følelse af løsrivelse fra alt, hvad der var kendt, mest tydeligt markeret af den første rejse: Det altid frygtelige og ofte skæbnesvangre togt over oceanet“.¹⁵ I RC har rejsen både denne metaforiske funktion og en narrativ funktion.

Rejsen er rammen om de øvrige spatiale koordinater. Rejsens mål, der samtidig er opdagelsens sted, er naturligvis rammen for selve oplevelsen og beskrivelsen af det fremmede. Oplevelsen, som virker inden for et ekspresivt meningsfelt, er i sig selv struktureret spatiale: det afgørende er, hvad man ser. Her spiller spatiale koordinater som perspektiv, nærhed/afstand, indenfor/udenfor en afgørende rolle. Blikket forudsætter en beskuer, der på sin vis udgør det punkt, hvorfra stedet bliver synligt. I det affektive handlingsregister, opdagelsen er knyttet til,

vil dette punkt konkretisere sig som et egentligt sted, nemlig i opdagerens krop. Vi har således to lokaliteter, der bindes sammen af blikket: kroppen og stedet.

Oplevelsen af andethed kan i RC analyseres i anvendelsen af spatiale koordinater. Ser man et øjeblik bort fra rejsen fra hjemmet (eller rettere rejserne),¹⁶ så har vi i romanen tre lokaliteter: øen, havet uden for øen og Robinsons øhjem/krop. Centrum er Robinsons øhjem/krop. Indenfor/udenfor og nærhed/afstand måles fra dette centrum. Andethed kan således måles i afstand og bestemmes som det udenfor. I den europæiske kultur markerer det eksterne og det fjerne samtidig det barbariske.¹⁷ Som vi skal se, fremstilles andethed i RC primært ved hjælp af de indtrængende kannibaler, der repræsenterer den mest absolutte form for barbari.

Andethed metaforiseres i tre billeder: havet, den vilde natur og kannibalerne. De tre billeder repræsenterer det farefulde og kaotiske, der truer med at reducere Robinson til et passivt objekt. Havet udtrykker den kraft, der konstant sætter en stopper for Robinsons bestræbelser på at styre og bemestre. I fortællestrukturen fungerer havet som Robinsons modspiller. Robinsons eventyrlyst (hans indre kraft) imødegås af havet, der i form af frygtelige storme (romanen tæller mindst 4 storme) eller blot dets almindelige styrke (strømmen) forsøger at udslutte Robinson. Havets karakter af andethed viser sig dels i det affektive register, hvori det optræder, dels i dets karakter af ubegribelighed. Stormene fremstilles især gennem det ekspresive meningsfelt, hvor syn og affekt dominerer. Under den første storm ved Englands østkyst bliver Robinson „grebet af den skrækkeligste angst“ (21),¹⁸ og siger om stormen at „magen til uhyggeligt syn jeg aldrig har set“ (21). Robinson befinder sig videre i en tilstand, „jeg ikke er i stand til at beskrive“ (22; min fremhævelse). Under den storm, der ender med det berømte skibbrud, frygter Robinson at blive „opslugt“ (53) eller alternativt at blive „ædt af vilde“ (54), hvis skibet driver på land. Her glider havet, der i øvrigt betegnes „det vilde hav“ (55), sammen med en anden andethedsfigur, kannibalerne eller de vilde (savages). Det understreges endvidere, at Robinson har „begi-

vet sig det vilde hav (...) i vold" (55). Og da han til slut kastes ud i havet, er vi igen uden for det beskrivelige: „*intet kan skildre* den forvirring, der greb mig, da jeg blev slynget i havet" (56). Robinsons relation til havet ligger uden for diskursiv kontrol. I fortællestrukturen fremstilles dette som fortællerens observation af hovedpersonens manglende selvrefleksion.

Vi genfinder forbindelsen mellem affektiv reaktion og ubeskrivelighed flere steder i romanen. Igen i relationen til havet i en scene, hvor Robinson sejler bort fra sin ø og ud på havet: „Det vil være vanskeligt at forestille sig, hvor bestyrtet jeg nu ..." (154). I mødet med øen, der er genstand for overvældende glæde:

Da jeg nu var gået i land i god behold, rettede jeg *blikket* opad og takkede Gud, fordi mit liv var blevet sparet i en situation, hvor der for blot få minutter siden knap havde været mulighed for håb. *Jeg anser det for umuligt at give en fyldestgørende beskrivelse af den henrykkelse, sjælen oplever, når man så at sige lige er blevet reddet fra graven...* (58; min fremhævelse).

Men øen i sin egenskab af vild – repræsenteret ved vilde dyr – kaster samtidig Robinson ud i „en så forfærdelig angst, at jeg en stund løb rundt som en afsindig" (59).

Det er imidlertid i mødet med kannibalerne, at andetheden fremstilles tydeligst. De vilde og kannibalerne¹⁹ optræder som et konstant element i Robinsons kulturelle viden. Inden mødet optræder de vilde kun som en generel reference for det farefulde ukendte. Robinson må antage, at der uden for øen (eller skibet) befinder sig grusomme vilde. Selve mødet former sig som en proces af tiltagende nærhed. De konkrete vilde befinder sig først som en fjern horisont for Robinsons blik. Interessant nok dukker de først op, efter at Robinson ikke længere kan føre dagbog over sin øtilværelse, fordi hans blæk slipper op. Han befinder sig altså her uden for skrifterens trykke kontrol. Det, at de vilde kommer nærmere Robinson, kan læses som en erkendelsesmæssig bestræbelse på at begribe og bemestre andetheden. Tilnærmelsen foregår imidlertid i det affektive register. Synet af fodsporet i sandet gør

Robinson „lamslået, som om jeg havde set et spørgsmål“, „aldeles forvirret, ja ude af mig selv“ og „slagen med rædsel“ (168). Fodsporet er et tegn på andethed, Robinson kan hverken se eller tyde, hvilket modsvares af, at han er „ude af sig selv“, altså netop i det udenfor, der tilhører andetheden. Det efterfølgende syn af hjerneskaller og andre skeletter på stranden bringer igen Robinson ud af fatning: „jeg blev grebet af stor forbløffelse og rædsel, følelser som jeg umuligt kan beskrive, for jeg så, at stranden var oversået med kranier og knogler af hænder, fødder og andre dele af flere menneskelegemer“ (178-179). Det understreges, at Robinson aldrig har set den barbariske andethed, han har hørt om tidligere:

Alle mine følelser var opslugt af tanker om en sådan afgrund af umenneskeligt, djævelsk barbari og af menneskenaturens udartning. Nok havde jeg i sin tid jævnlig hørt om sligt, men aldrig været kendsgerningen på nært hold (179; min fremhævelse).

Selv om den barbariske andethed stadig kun befinder sig i Robinsons synsfelt, begynder den langsomme indskrivning af andetheden. Tilnærmelsen er således udtryk for en gradvis bemestring. Det modsvares af den renselsesproces, Robinson gennemgår ved synet af andetheden. Han kaster op og bliver lettet. Opkastningen må ses som en invertering af kannibalernes indtagelse af mennesker. Robinson udstøder af sin krop, hvorimod kannibalerne indtager kroppe. Udstødelsen er som nævnt tidligere den aktive måde at omgås det barbariske på. Efter udstødelsen kan Robinson genvinde det selv („*jeg fattede mig*“), der er grundlaget for at kunne bemestre andetheden. I modsætning til fodsporsscenen er han nu parat til at nærme sig en tydning af andetheden. Fra de forskellige tegn i form af skeletter deducerer han sig frem til, hvad der er gået for sig.

De følgende etaper i Robinsons møde med de vilde er fremstillet som en gradvis tilnærmelse kulminerende med den konkrete vildes, Fredags, indtog på scenen. Kannibalerne træder ind i Robinsons synsfelt: „Man vil vanskeligt kunne forestille sig, hvilken skræk dette syn fremkaldte hos mig, navn-

lig at de vilde nu var kommet til min side af øen og tilmed i så ringe afstand fra mig" (196; min fremhævelse). Endnu befinder de sig uden for beskrivelsen: „Jeg kunne i øvrigt *kun se*, at de var splittetnøgne..." (197; min fremhævelse). Nøgenhed er en klassisk topos i fremstillingen af de fremmede fra den nye verden. Betegnelsen tjener dels til at bestemme de fremmede ontologisk (de er ren natur og har derfor ingen kultur), dels til at markere beskuerens råvildhed overfor andetheden. I det sidste tilfælde er nøgenhed et tegn for, at den fremmede undslipper enhver beskrivelse. Affergan taler om nøgenhed som „det stumme mærke for en frygtelig tomhed“.²⁰ I RC forstærkes „den frygtelige tomhed“ netop af forbindelsen mellem nøgenhed og kannibalisme. Det er det sidste, der gør nøgenheden frygtelig og rædselsvækkende.

Det første skridt i retning af en bemestring af de fremmede finder sted i en rent moralsk diskurs. Robinson diskuterer med sig selv, hvorvidt han har ret til at følge sin lyst til at dræbe kannibalerne. På den ene side fremstilles de som monstrose („en sådan umenneskelig tilstand" (210), og unaturlige („disse indfødtes naturstridige slækte), på den anden side som uskyldige og uvidende („De anser det ikke for en forbrydelse at dræbe en krigsfange, lige så lidt som vi synes det er en forbrydelse at slagte en okse" (185)). De fremmede får dermed plads i en moralsk diskurs som barbariske og uskyldige, hvorved andetheden inddæmmes. Det barbariske kan forankres i en betydning, der beror på en inversion (menneskelig-umenneskelig) samtidig med, at de fremmede udstyres med en vis primitiv rationalitet (for dem er kannibalisme naturligt). I sit moralske ræsonnement må Robinson på sin vis sætte sig ind i, hvordan verden ser ud for de fremmede, ikke med det formål at nå frem til en beskrivelse, men for at kunne placere dem i et ontologisk register som primitive og samtidig placere sig selv moralsk i forhold til dem.

Hvad romanen her gennemspiller er et eksempel på den moralske bemestringsstrategi, der ledsagede opdagelserne, hvor andethedserfaringerne kunne ophæves ved religionens hjælp. Med henvisning til kristendommen kunne opdageren legitimere sin egen position som bemestrer og, hvad der var vigtig-

gere, fremstille de fremmede som konverterbare. Nøgenheden overgår dermed fra at være frygtelig (dvs. ubegribelig) til at være et nulpunkt, som der kan begyndes fra. Kunsten består i at flytte umenneskeligheden fra det farlige og moralsk forkastelige til det uskyldige. Det er netop hvad Robinson gør, så vejen for en egentlig diskursiv bemestring ligger åben.

Den moralske bemestring retter sig primært mod at skabe en subjektposition for bemestringen. Beskrivelsen af de fremmede er ikke afgørende, blot de kan indskrives i en inversion og dermed gives en lavere status. Selv om (eller måske netop fordi) Robinson har afklaret det moralske forhold, der forbyder ham at destruere de fremmede, men nok giver ham ret til at tage en af dem i besiddelse, står han stadig uvidende over for deres gøren: „men de dansede med et utal af barbariske krumspring og gebærder omkring ilden" (215). Denne uvidenhed hænger sammen med den ontologiske sikkerhed, Robinson har fået etableret. Han har allerede fået placeret de fremmede i et værensregister. En egentlig etnografi dukker først op, da den konkrete fremmede træder ind på scenen og udfordrer billedet af den fjerne, ontologiske kannibal.

Selve scenen, hvor Robinson redder Fredag fra kannibalerne, kan betragtes som en fremstilling af skiftet fra opdagelse til etnografi, fra andethed til forskel. Her fuldendes i bogstavelig forstand den tilnærmelse til andetheden, som er udtrykt i det gradvise møde med de fremmede: „(Jeg) gjorde tegn til, at han skulle komme nærmere, hvilket han åbenbart forstod, for han gik et par skridt hen imod mig" (217). Forståelsen ledsages af en direkte bemestring. Den fremmede er „min vilde" (218). Bemestringen forløber i to parallelle spor. Et direkte, hvor ejendomsforholdet tematiseres i politiske og økonomiske termer, og et indirekte, hvor bemestring bliver et spørgsmål om navngivning og fortolkning.

I udgangspunktet er Fredag en kannibal, han er „min vilde“. Hans væren er for Robinson kannibalistisk. Han er nøgen, og han kommunikerer „med mangfoldige gebærder, som jeg ikke forstod" (218). Men i modsætning til de fjerne kannibaler indgår „overfloden af fagter" i en kommunikations- og for-

tolkningsproces. Robinson fortolker fagterne samtidig med, at han beskriver og konverterer Fredag. Vi har altså her en trefoldig bemestringsproces: fortolkning, beskrivelse og konvertering. Robinson må indgå i en kommunikation med Fredag, men kommunikationen foregår inden for rammene af beskrivelsen/konverteringen. Det understreges i romanen bl.a. ved, at den foregår på det engelsk, Robinson har lært Fredag. Ganske vist er det i kommunikationen, at Fredag får mulighed for at indtage en subjektposition, og at romanen åbner op for at beskrive et vildt perspektiv.²¹ Men spørgsmålet er, om ikke disse åbninger kun tjener til at forstærke konverteringen. Således har fremstillingen af Fredags religion, der lægges i munden på Fredag selv, til formål at betone behovet for en kristen konvertering. Fredags tale viser den nødvendige og vanskelige civilisationsproces. Efter at Fredag har fortalt om sin religion og undret sig over den kristne, må Robinson afbryde dialogen, fordi han bliver overvældet over civilisationsopgavens omfang: „(Jeg) bad inderligt til Gud om at sætte mig i stand til at undervise denne stakkels vilde på grundig og helsebringende måde“ (233).

Den første ordløse kommunikation afbrydes af en egentlig etnografisk beskrivelse, der sætter Fredag på plads. Jeg gengiver her Robinsons første og mest omfattende beskrivelse af de vilde, fordi den fremstår som et godt eksempel på en første klassifikation:

Han var en mand af anelig fremtoning, med en smuk skikkelse og velformede stærke lemmer. Han var ikke for bred, men høj, og som alt sagt var han tiltalende af udseende. Jeg anslog ham til at være godt femogtyve år. Hans ansigt var behageligt, slet ikke vildt og fjendtligt, tværtimod var det særdeles mandigt og virkede ejendommeligt nok mildt og fredeligt som mange europæeres, navnlig når han smilede. Hans hår var langt og sort, ikke krøllet som uld, panden høj og bred, og øjnene udtrykte livfuldhed og gnistrende intelligens. Hudfarven var ikke sort, men mørkebrun – ikke den skidne, gullige og lidet indbydende slags brunhed, vi kender fra brasilianerne og virginierne og andre amerikanske indfødte, men en slags gylden- eller ferskenlød, som var meget køn, men ikke let at beskrive. Ansigtet var rundt og fyldigt, næsen lille og ikke flad som ne-

grenes, munden velformet med smalle læber og regelmæssige tænder, der var hvide som elfenben (219-220).

Klassifikationen angår forholdet mellem karakter/udseende/farve og race. Fredag er „ikke helt sort“ og heller ikke gulbrun, men er placeret i en „europæisk“ kategori. Det fremgår af beskrivelsen, at klassifikationen er baseret på en hierarkisk orden med europæere i toppen og negre samt amerikanske indfødte i bunden. Det understreges af den tydelige aksiologi, hvor „mildhed“ modstilles „brutal“ (fierce), og den gulbrune farve betegnes som „grim“ og „kvalmende“.

Denne systematiske beskrivelse følger umiddelbart før selve navngivningen („Først lod jeg ham vide, at hans navn skulle være Fredag“, 220), der netop skal placere den konkrete kannibal i sproget og dermed i beskrivelsen. Samtidig markerer navngivningen det punkt, hvorfra konverteringen kan begynde. Beskrivelsen og konverteringen forløber parallelt via en simpel inversion af en række grundkategorier: klæder, føde, sprog og religion. Fredag er nøgen og gives klæder (hvorved selve spejlingsfiguren mellem den nøgne uciviliserede Robinson, der kastes op på øen, og Fredag allerede antydes). Han spiser menneskekød og lærer at spise kogt dyrekød. Han har kun fagter og gives et sprog. Han har en forkert og simpel religion og omvendes til kristendommen. Inversionen fremstilles som en bevægelse indeholdende såvel aflæring som indlæring. Centralt i omvendelsen er bevægelsen fra kannibal til ikke-kannibal. At denne bevægelse går forud for den ideologiske omvendelse til „god kristen“, demonstrerer dens centrale plads i civilisationsideologien. Andethedens kerne lokaliseres således i kannibalismen. Først når denne er sprængt, kan selve konverteringen begynde. Først efter at Robinson både har truet Fredag og vist ham det civiliserede måltid i form af kogt og stegt dyrekød, kan Fredag forsikre, at han aldrig mere vil spise menneskekød.

Civiliseringen finder sted i de forskellige grundkategorier og fuldendes i etaper. Påklædningen ender med at gøre ham „næsten lige så velklædt som sin herre“ (222). Det kogte og stegte kød får han smag for. Sproget begynder han at beherske „gan-

ske godt“ (227), omend det forbliver „gebrokkent engelsk“ (235), hvilket i fortællingen demonstreres gennem hans staccatoagtige syntaks, der bl.a. frembringes ved en konsekvent forkert ordstilling. Kristningen bliver en overvældende succes: „Den vilde var nu en god kristen, meget bedre end jeg“ (234). Civiliseringens egentlige fuldendelse betones i to markante passager. I den ene anerkender Fredag Robinsons position som civilisator. I Fredags „gebrokne engelsk“ lyder anerkendelsen sådan: „Du gøre en hel masse meget godt, lære vilde mændere være gode, pæne, tamme mændere“ (240).²² Her kondenseres hele civilisationsprocessen. Vi har det civiliserende subjekt (den, der lærer fra sig), det uciviliserede objekt (den vilde mand) og selve processen i form af bevægelsen fra vild til tam. Clou'et er naturligvis, at civilisationen er lagt i munden på objektet. Med objektets anerkendelse er civilisationen fuldendt.

Den anden passage, der markerer fuldendelsen, handler om Fredags frygt for de indtrængende kannibaler: „...jeg kunne se, at han var skræmt fra vid og sans (...) Han rystede over hele kroppen, og jeg vidste map, hvad jeg skulle stille op med ham“ (244-245). Den andethed, som Fredag tidligere var en del af, frembringer nu præcis den samme affektive reaktion, som Robinson udviste tidligere (men som han i sin egen fuldendte bemestringsposition er kommet over). Fredag er med andre ord blevet fremmed over for sin tidligere tilstand.

Fuldendelsen kan imidlertid ikke ende med, at Fredag kan indtage den samme position som Robinson. Nok leges der med denne position i romanen. Fredag kan f.eks. fremstå som en bedre kristen. Men dette fortrin skal ses i lyset af Fredags barnlige ærlighed („Han kendte ikke til lunefuldhed, tværhed eller lumskhed, var altid venlig og tjenstvillig“ (223); „... alt, hvad han sagde, var så ærligt og troskyldigt“ (238). Fredag er barnet, hvad der naturligvis placerer subjektet i faderens rolle: „hans følelser for mig var i enhver henseende som et barns for en far“ (223; min fremhævelse). Fremstillingen af de fremmede som børn er en kendt figur i opdagelse. Figuren gør det muligt at bringe de fremmede fra en radikal andethedspostion til en position af pri-

mitivitet og underlegenhed, altså til en position, der kan bemestres. I RC kan barnefiguren desuden indpasses i det generelle bibelske tema omkring den fortabte søn, hvorigennem civilisationen også gennemspilles.

Fredags fortrin relativiseres endvidere af hans lavere position i andre kategorier, ikke mindst i sproget, som han kun mestrer delvist. Et afgørende element i konverteringen er som nævnt, hvem der behersker sproget. I romanen er denne beherskelse dobbelt betonet, eftersom Robinson både indtager rollen som navngiver og fortæller. Kun i korte sekvenser kan Fredag indtage positionen som beskriver (i en dialog om hans religion), og da kun som materiale for Robinsons egen beskrivelse. „Jeg sluttede deraf, at der er præsteskab selv blandt de mest forblindede og uvidende hedninger i verden“ (231 min fremhævelse).

Bemestringen og kontrollen forløber i såvel udformningen af et beskrivelsessystem som i den faktiske bemestring af øen. I systemet skal de forskellige kulturelle positioner hierarkiseres, der legitimerer Robinsons politiske suverænitet og ejendomsret over øen. En række positioner sættes på plads i løbet af romanen. Vi har forskellige sociale positioner, der defineres i forhold til faderens plads i midten som „middelstanden“; vi har forskellige nationale positioner inden for det europæiske (englændere, spaniere, portugisere); vi har forskellige religiøse positioner (hedninge, muslimer, katolikker og protestanter); endelig har vi som den overordnede ramme forskellen mellem uciviliseret (kannibaler) og civiliseret (Robinson) med Fredag i en mellemposition mellem de to yderpunkter. Gennem sammenkædningen af flere forskelspositioner udarbejder romanen et net omkring grundmodsatningen uciviliseret-civiliseret.

Grundmodsatningen markeres gennem hele romanen af de to yderpositioner, kannibalens og Robinsons. Selve civilisationsprocessen kommer til udtryk i mellempositionen, hvilket forudsætter en relativisering af den uciviliserede position, men egentlig også af subjektpositionen. Relativeringen sker gennem en opløsning af grænser. Kannibalens position kan relativiseres på flere måder. Vi har allerede set, hvor-

dan det kan ske i form af Fredags rolle som overløber og i begyndelsen som en slags go-between, der indeholder elementer fra både det uciviliserede og det civiliserede, f.eks. ved at være vild og kristen. Samme mønster kan etableres for Robinsons vedkommende. Robinsons egen civilisation lader sig iklæde barbariske former. Robinsons berømte, hjemmelavede klædedragt er et billede på en – nærmest komisk – problematisering af subjektpositionen: „Men hvis nogen i England havde mødt en mand af mit udseende, ville jeg enten have gjort den pågældende meget forskrækket eller fremkaldt høj latter“ (163). Robinsons uengelske påklædning betegnes desuden som „af den mest barbariske form“ (164). I modsætning til de barbariske vilde er Robinsons barbari dog ikke knyttet til kroppen/sjælen, men til det udvendige.

Robinsons position er indskrevet i en mere omfattende civilisationsposition. Han er englænder, europæer og kristen. *England* optræder hovedsageligt som den hjemlige erfaringshorisont, hvorfra Robinson kan foretage sammenligninger med sine øerfaringer. *Europa* optræder dels som en mere abstrakt beskrivelseshorisont, dels som kontrastpunkt til de vilde. Samme rolle spiller henvisningen til kristenheden. I selve civilisationsprocessen er det imidlertid alene *kristenhed*, der betegner målet. Fredag bliver en god kristen, ikke en god europæer. Den europæiske position er desuden tvetydig, fordi der etableres en forskel mellem Spanien og Robinson/England. Således kan Spanien flyttes frem og tilbage mellem det barbariske og det civiliserede. Med henvisning til den sorte legende²³ gøres spanierne til værre barbarer end de vilde barbarer: „...spaniernes barbariske adfærd i Amerika (...), hvor de dræbte millioner af de derboende, der nok var afgudsdyrkere og barbarer og havde mange blodige og barbariske ritualer, som for eksempel at ofre mennesker til deres afguder, men som i forholdet til spanierne var aldels sageløse“ (185). Ved at placere spaniernes barbari i fortiden kan Robinson imidlertid atter bringe dem ind i civilisationen. Omgangen med den konkrete Spanier, Robinson redder fra kannibalerne, tjener da også til at demonstrere et civiliseret fællesskab over for såvel de vilde som over-

løberne. Spanien „var europæer, og han havde tøj på“ (247). Han er „den stakkels kristne“ (247), der identificerer sig over for Robinson med betegnelsen „Christianus“ (249). Påklædtheden – det generelle civilisationstegn – forbindes med Europa, mens kristenheden bruges til at betegne det kommunikative fællesskab. At det netop er kommunikationen, der er kernen i fællesskabet understreges af, at Robinson har „en alvorlig samtale“ (256) med spanieren, og at han lader ham forpligte mulige spanske redningsmænd skriftligt: „Jeg medgav ham skriftligt et strengt pålæg“ (261). Skriftligheden er den privilegerede kommunikation mellem civiliserede, som Fredag ikke har adgang til. Skriftens betydning i civilisationen er allerede betonet i romanens form som en tekst skrevet af den tilbageskuende Robinson, der bl.a. henviser til den dagbogsoptegnende Robinson.

Den dobbelttydige fremstilling af Spanien rokker ved den europæiske udfyldning af subjektpositionen. Men heller ikke denne positions nationale kerne, *England*, er fritaget. De engelske mytterister, der lander på øen i den sidste del af Robinsons øophold, beskrives som barbariske og næsten kannibalistiske. Synet af, hvordan de behandler deres fanger, udløser rædsel hos Robinson: „(Jeg) stod blot skælvende af rædsel ved synet“ (265). Fredags spørgsmål om, hvorvidt de vil æde fangerne, må han dog svare nej til. Den magiske grænse mellem ægte kannibaler og barbarer bliver ikke overskredet. Engelske „banditter“ (265) kan ikke sammenlignes med kannibaler.

Hvad er så formålet med den indbyggede tvetydighed i subjektpositionen? Det er at styrke civilisationens position, eftersom subjektpositionen i forløbet restaureres i styrket form. Den hæderlige kristne Spanier sletter den sorte legende. De brave englændere anført af Robinson vinder over mytteristerne. Og Robinson selv kan indtage positionen som det absolutte subjekt, der kontrollerer begivenhederne. Han er ikke kun øens „guvernør“, „kommandør“ og „fyrste“, men indtager også en næsten guddommelig status. Da Robinson undsætter den tilfangede engelske kaptajn, udbryder denne: „Taler jeg med Gud eller menneske? Er det et rigtigt menneske

eller en engel?“ (268) Som vi skal se i næste afsnit, er denne sekvens af central betydning som samlingspunkt for de to bærende civilisationsperspektiver, det etno-geografiske og det individuelle. I første omgang skal det kun fremhæves, hvordan den lukker de omtalte huller i subjektpositionen. Robinsons civilisation fuldendes og knyttes samtidig til England, hvilket understreges af det svar, han giver kaptajnen: „Jeg er nemlig kun et menneske, englænder“ (268). Fuldendelsen udspiller sig i en spejlingsfigur, hvor kaptajnen spejler Robinsons eget forløb.

Robinsons ø

I opdagelses- og etnografiens diskurs fremstilles den strukturerende dikotomi mellem vild/barbarisk og civiliseret i en spatialiseret form. De to positioner tænkes som steder, der er adskilt af en grænse. Men diskursen skal ikke kun etablere grænser. Den skal også iscenesætte en grænseoverskridelse, en bevægelse fra den ene pol til den anden. Omdrejningspunktet i civilisationen er netop denne bevægelse. I en opdagelsesdiskurs eller en etnografisk diskurs, hvor opdageren eller etnografen indtager subjektpo-

sitionen, tager det sig ud som en bevægelse fra det fjerne til det nære. Det nære er både det genkendelige og det, der kan bemestres.

I RC udspiller denne bevægelse sig i to faser, en passiv og en aktiv. I den passive fase antager bevægelsen karakter af en truende indtrængen. Det fjerne, der kommer nærmere i form af de indtrængende kannibaler, fremstilles som radikalt anderledes. Her er der tale om en omvendt civilisation, en afcivilisering, hvor civilisationssubjektet i bogstavelig forstand risikerer at blive opslugt af det vilde og barbariske. Afciviliseringen og den medfølgende objektgørelse er imidlertid grundlaget for, at subjektet kan begynde civilisationsprocessen, som karakteriserer den aktive fase. I den aktive fase generobrer subjektet sin subjektposition. I RC sker det i alle de registre, hvorigennem civilisationen udspiller sig. Robinson bearbejder den vilde natur og bekæmper de indtrængende kannibaler. I arbejdet og kampen bliver han ikke kun herre over sig selv, men også over øen med dens dyr og planter, og i sidste ende over det fremmede, hvilket som nævnt giver sig udslag i, at han skifter fra at være eventyrer/opdager til at blive etnograf.

Kort over Robinsons ø. Fra 3. del af førsteudgaven.

I begge faser af bevægelsen udgør øen det metaforiske omdrejningspunkt. I den passive fase udtrykker øen det vilde i form af såvel det barbariske som det udyrkede. Det barbariske er øens ukendte side, der bemægtiges gennem Robinsons talrige opdagelsesrejser. Som en ægte opdager kortlægger Robinson øen, der dog vedbliver med at åbenbare barbariske tegn. Bestræbelserne på at kortlægge øen fremstilles i to spatiale koordinatsystemer, et horisontalt og et vertikalt. På rejserne kæmper Robinson sig frem horisontalt til den anden side af øen. Han er opdageren, der er kropsligt impliceret i det vilde og derfor ikke kan etablere en epistemologisk distance. Samtidig søger han at skabe sig overblik ved at indtage de højeste steder på øen. Herfra kan han både løsrive sig fra det vilde og overskue det. Civilisationen forudsætter et sådant overskuende subjekt. Romanen fokuserer imidlertid ikke kun på det vertikale overblik som et udtryk for epistemologisk bemestring, men demonstrerer også, hvordan overblikket afdækker nye ukendte steder. Fra sine udsigtspunkter kan han skelne det fjerne, kannibalerens sted. Bestigelsen af de højeste steder udtrykker således en dialektik mellem det overskuende subjekt og det indtrængende vilde, dvs. mellem den aktive og den passive bevægelse, der først ender med subjektpositionens fuldendelse i den endegyldige civilisationsproces.

Dialektikken mellem subjekt (jeg) og andethed, der karakteriserer dannelsen, udtrykkes også i den konkrete bemestring og bearbejdning af øen. Gennem opdagelsesrejserne kortlægges øen, gennem arbejdet kultiveres den. Begge aktiviteter udtrykker de forskellige sider af civilisationsprocessen. Andetheden viser sig i form af de farer, som øen rummer, og de luner, naturen besidder. De indre rejser på øen udstiller romanens narrative form i miniature. Øen fungerer som en *mise en abyme*, hvor Robinsons store rejse gentager sig: han forlader „sit hjem“, ledes ud på det farefulde hav, udsættes næsten for forlis og skylles op på øen igen. Forudsætningen for, at øen kan optræde som scene for Robinsons civilisationsrejse er imidlertid, at den er blevet omformet til et hjem. *Hjemmet* er den pol, som giver rejsen retning:

„(jeg) følte det hele tiden under denne udflugt, som om jeg var på rejse og hjemmefra“ (124).

Hjemmet er rejsens begyndelsepunkt og mål. Det gælder om at bringe hjem og komme hjem. Robinsons forbindelse med øen har karakter af en hjemliggørelse. Hans første projekt er at bygge et fæstningsværk til beskyttelse mod de vilde. I denne fase handler det om „at indhegne“ øen stykke for stykke. Selve „fæstningen“ består af en række halvcirkelformede palisader, der klart metaforiserer strategien med at „indhegne“ det vilde. Fæstningen kulminerer i en grotte, der som en anden livmoder udtrykker den ultimative beskyttelse. Senere følger indhegningen af dyr og marker. Indhegningen ledsages af kultivering. Gennem sit arbejde transformerer Robinson den vilde ø til en civilisation. Civilisationen udspiller sig her i en vekselvirkning mellem Robinsons kunnen og øens ressourcer. Men det er Robinsons rationelle kapacitet og arbejdskraft, der udgør den udslagsgivende faktor. Den vilde natur lader sig velvilligt tæmme. Hvor indhegningen er indadvendt og beskyttende, er kultiveringen ekspansiv. Indhegningen retter sig mod at skabe hjemlige øer i det fremmede og mod at beskytte sig mod det fremmedes indtrængen (eller penetration af den hjemlige livmoder). Kultiveringen er for så vidt en udvidelse af indhegningen, hvor mere og mere vild natur inddrages. Begge de to strategier kulminerer i hjemliggørelsen, hvor fæstningen bliver til det hjem, hvortil alt „bringes hjem“. Robinson kultiverer og bringer hjem.

Sammenhængen mellem indhegning, kultivering og hjem er rodfæstet i europæisk mentalitet. Det civile er forbundet med *civis*, bylivet, der i kraft af bymuren afgrænser sig fra det barbariske liv udenfor byen. For europæeren er den vilde det hjemløse menneske, *homo sylvestris*, der lever uden for bylivets sociale sammenhæng. Byens mure beskytter mod det vildes indtrængen og opløsning af det civile liv. For at kunne orientere sig må europæeren derfor skabe hjem. Hjemmet er imidlertid også forbundet med ejendom i den europæiske horisont. Hjemmet er ens ejendom. Hvis en ting er ejendomsløs, har ingen ret til den. Den ejendomsløse ting vil kunne cirkulere fra hånd til hånd. Først når man hævder sin

ejendomsret, vil tingen blive noget for en. I den europæiske forståelse af ejendom kommer man først og fremmest i besiddelse af en ting, hvis man har arbejdet og indhegnet den:

Så meget land som et menneske pløjer, tilplanter, forbedrer og dyrker og udnytte afgrøderne fra, så meget er hans ejendom. Han inddrager det således gennem sit arbejde fra det fælles.²⁴

Ejendom er for Locke et produkt af arbejde og indhegning, præcis som det er for Robinson. Indhegningen er derfor „mit eget hus“:

Det var overordentlig tilfredsstillende for mig at komme tilbage til min gamle hytte og ligge i hængekøjen. Denne lange fodtur, hvorunder jeg ikke havde haft fast bopæl, havde været så strabadserende, at *mit eget hus* – som jeg ved mig selv kaldte det – i sammenligning forekom mig at være en ideel bolig. (125; min fremhævelse).

I tråd med den europæiske tankegang kan Robinson flytte indhegningen, kultiveringen og hjemliggørelsen af øen op på et højere, politisk niveau. Øen kan da blive hans kongerige: „...tanken om, at dette tilhørte mig – at jeg var den ubestridte konge og herre over hele dette land og ejede retten til at besidde det, ganske som en herremand i England ejer sit gods“ (113). Romanen følger således den linie, der karakteriserer europæernes omgang med besiddelse og beherskelse af det fremmede: kultivering, ejendomsret, suverænitæt, dog med den lille, ekstra dimension, at fremstillingen har et klart parodisk skær. Robinsons kongeværdighed er lattervækkende, som hele hans miniature-civilisation er det.

Øen fremstår som udgangspunkt, som middel og som mål for civilisationsprocessen. Den udfylder rollen som det nulpunkt, hvorfra al civilisation må udgå. Nulpunktet har to dimensioner. Det rummer afslutningen af et forløb, der resulterer i ophøret af betydning. Og det markerer et begyndelsepunkt. Robinson kastes i land på øen frataget næsten alle tegn på civilisationen. Øen er uopdyrket og ubeboet. Som den nøgne kannibal repræsenterer den civilisationens ophør i form af den absolut asociale tilstand. Da Robinson første gang får tid til at

gennemtænke sin situation på øen, gør han det i form af et veritabelt regnskab over det onde og det gode ved situationen. Under det onde fremhæves, at „(j)eg er skilt fra menneskeheden, aldeles ensom, forvist fra menneskenes samfund“ (74). Den øde ø udtrykker „adskillelsen fra menneskeheden“, dvs. det grundlæggende umenneskelige, der karakteriserer barbariet. Dens tomhed udtrykker således menneskets, det sociale menneskes død. Men tomheden er samtidig muligheden for at skabe. Mennesket kan skabe af intet. Øen er også civilisationens tabula rasa, det begyndelsepunkt, hvorfra alle komponenterne kan genskabes. Den er scene for Robinsons geninstallering af alle civilisationens tegn. Gennem sin 'tilskrivning' af betydning til øen (via skriften og arbejdet) genfortæller Robinson civilisationens historie.²⁵ Civilisationen er selve denne tilskrivnings- og transformationsproces. I det 17. århundredes samfundsteori blev civilisationens begyndelsepunkt tænkt som en naturtilstand, en ikke-social tilstand, hvor menneskets grundlæggende egenskaber lod sig blotlægge. Det civile og civiliserede samfund lod sig begrunde ud fra denne naturtilstand. Mennesket i naturtilstanden kunne udstyres med såvel barbariske træk som moralske kvaliteter. Robinson gennemspiller begge disse sider af naturtilstanden. Han er eneboeren, der hele tiden må kæmpe for at holde de barbariske træk i ave: „Jeg, som befandt mig i naturtilstand“ (132), „Jeg handlede som et rent dyr alene ud fra naturens principper“ (103). Men han er samtidig skaberen, eller måske rettere civilisatoren, der i kraft af sin grundlæggende fornuft omformer et råmateriale. I det sidste tilfælde udspiller civilisationen sig i Robinson selv som en konflikt mellem den barbariske passion („afskyelige og fordærvede“, 184) og den civiliserende fornuft. Civilisationen begynder, hvor fornuften bliver herre: „Da min fornuft nu begyndte at få bugt med mit dybe mismod“ (78).²⁶

Robinsons navnløse ø har *utopiske* træk. Den er måske ikke det „intetsteds“ (u-topos), der etymologisk ligger til grund for utopien, men nok „det-sted-hvor-alt-er-godt“ (eu-topos), der også indgik i Thomas Mores overvejelser, da han opfandt utopien.²⁷ De utopiske træk manifesterer sig i skil-

dringen af det gode samfund, Robinson er i færd med at skabe. Men netop „i færd med“ i modsætning til den klassiske utopi, der beskriver et fuldt udfoldet utopisk samfund. I RC er utopien indsat i en moderne civilisationsdiskurs, som betoner dels bevægelsen fra en tilstand til en anden, dels skabere eller civilisatorens rolle. Man kan desuden diskutere, hvorvidt den civilisation, Robinson opbygger, udtrykker det kritiske „modbillede“, som er utopiens kerne.²⁸ Snarere er den civiliserede ø et spejlbillede af den civilisation, Robinson er blevet udstødt fra. Nok hylder han fra tid til anden sin ø som et alternativt sted, hvor civilisationens negative værdier er ophævet. Således fremhæves det adskillige gange, at Robinson lever i et pengeløst og brugsorienteret samfund uafhængigt af pengenes fordærvende magt („dette slemme, triste og nytteløse stads“ (144); „ Oh billige tant! sagde jeg højt, hvad skal du nytte? intet er du værd“ (69)). I et kritisk crescendo sammenfatter han sin utopiske verden, som et sted „langt fra verdens syndighed“ fri for „kødets eller øjets lyst“ og „livets hoffærdighed“ (143). Men denne puritanske vision har knap utopiens karakter. Den karakteriserer ikke en alternativ verden, med en tilstand af verdensfjernhed og løsrivethed, der blot udgør den nødvendige negative side (løsrivelsen) forud for den positive genopbygning. De forskellige kritiske udbrud og hyldeste til det simple liv i romanen modsvarer da også af skabertrangen, der bringer fortællingen frem mod slutpunktet, det fuldenkte spejlbillede af det engelske samfund, øen som en koloni bestyret af „guvenøren“ Robinson. Målet er ikke det simple liv eller løsrivelsen fra verden. Robinson forkaster nok glimtvis pengene, ikke desto mindre gemmer han dem og husker at tage dem med sig, da han forlader øen og træder ind i den civiliserede verdens akkumulative orden (illustreret ved hjemrejse-sekvensen, der former sig som et veritabelt kapitalistisk eventyr). Civilisationskritikken dukker kun op momentvis, og da kun, fordi den skal fungere som den ene pol i det dynamiske spændingsfelt af nedrivning/nedskrivning/nulpunkt og opbygning/tilskrivning/begyndelsepunkt, der gør det muligt at fremstille civilisationsprocessens grundlæggende

komponenter. I modsætning til samtidige og senere civilisationskritiske fiktioner har romanens puritanske visioner ikke til formål at skabe et modbillede og et punkt, hvorfra civilisationen kan kritiseres og rives ned. Tværtimod indsætter den det simple som den kerne, hvorfra det civiliserede udgår.

Øen er ikke blot scene for de puritanske visioner om det simple liv. Med sin paradisiske karakter er den selv en del heraf: „Her var alt så frisk, grønt og blomstrende, at det var som en evig vår eller blomstring og lignede en kunstigt beplantet have“ (113). Men selv Edens Have er her „en anlagt have“, der bærer civilisationens præg. Og Robinsons forhold til denne have er utilitaristisk. Det drejer sig for ham om at bringe havens frugter hjem, ikke om at nyde synet af frugtbarheden. Desuden er øen ingenlunde kun paradisisk, den er også vild, faretruende og djævelsk. Det sidste udpensles i en scene, hvor Robinson bevæger sig ned i en mørk hule og pludselig ser „to store skinnende øjne. Om de tilhørte et menneske eller en djævel vidste jeg ikke“ (191). Men også djævelskaben kan udnyttes til brugbare formål, eftersom Robinson forvandler hulen til et forråds-kammer.

Øen udgør det spatiale centrum i RC. Den er såvel rammen om selve civilisationsprocessen som markering af grænsen mellem civilisation og ikke-civilisation. Samtidig binder den de øvrige spatiale koordinater sammen. I forhold til hjemmet markerer den et udenfor, der både er vildt og kan tæmmes. I forhold til det absolut vilde og barbariske – i form af havet eller kannibalerne i det fjerne – er øen et indenfor („min elskede ø“, 154). De spatiale koordinater tager sig ud som koncentriske cirkler med hjemmet inderst og de fjerne kyster yderst. I udfoldelsen af romanens civilisationsperspektiv smelter de forskellige cirkler sammen. Indhegningen og kultivering af øen transformerer den til et hjem, og samtidig inddrages kannibalerne i Fredags skikkelse i den hjemlige husholdning. Fredag bliver undersøgt, tjener og arbejder i Robinsons hjem/samfund. Den endelige sammensmeltning sker imidlertid, da øen inddrages i den europæiske horisont som en fuldendt kopi, en koloni, og dermed ikke længere markerer en grænse til civilisationen. I romanen de-

monstreres det ved at lade hjemrejsen foregå i et tomrum. Kun de lokaliteter, der har betydning for Robinsons berigelse er markerede.

Noter

1. Romanens fulde titel er: *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner: Who lived Eight and Twenty Years, all alone in an un-inhabited Island on the Coast of America, near the Mouth of the Great River of Oroonogue; Having been cast on Shore by Shipwreck, wherein all the Men perished but himself With An Account how he was at last strangely deliver'd by Pyrates, Written by Himself.*
2. Jean Ducrocq: „Relations de voyages et récits symboliques: Robinson et Gulliver“. *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*. 215. 1982, p. 5.
3. Ian Watt: *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. London, 1957.
4. Maximilian E. Novak: *Defoe and the Nature of Man*. Oxford: Oxford UP, 1963.
5. Claus Bratt Østergaard: *Om køn og civilisation i det 19. århundredes fiktion*. København: Basilisk, 1987.
6. Peter Hulme: *Colonial Encounters. Europe and the Native Caribbean, 1492-1797*. London: Routledge, 1986, p. 186.
7. Her udgør Claus Bratt Østergaards fascinerende diskussion af Robinson i et civilisationsperspektiv en undtagelse (op. cit.). Østergaard læser Robinson som et udtryk for en første formulering af en moderne, borgerlig selvopfattelse, „en generaliseret forhandlingsmodalitet“ (ibid., p. 168). For ham er civilisation en analytisk betegnelse for en proces, der leder frem mod det borgerlige samfunds realisering.
8. Gordon M. Sayre: *Les Sauvages Américains. Representations of Native Americans in French and English Colonial Literature*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1997, pp. 98-123.
9. De to erkendelseskategorier, andethed og forskel, er hentet fra Francis Affergan: „Les marqueurs de l'autre dans Robinson Crusoe. Contribution à la genèse de l'anthropologie de l'altérité“, *Les Temps Modernes*, vol. 44, nr. 507, 1988, pp. 22-45.
10. Francis Affergan: *Exotisme et altérité. Essais sur les fondements d'une critique de l'anthropologie*. Paris: PUF, 1987, p. 9.
11. Ibid. Min fremhævelse.
12. Ibid. p. 83.
13. Britta Timm Knudsen: *Det synlige og det sigelige. Aspekter af romanens æstetik og æstetiske fænomenologier i fransk modernitet*. Upubliceret Ph.d.-afhandling. Aarhus Universitet 1993.
14. Affergan: „Les marqueurs de l'autre dans Robinson Crusoe ...“, op. cit., p. 39.
15. Anthony Pagden: *European Encounters with the New World. From Renaissance to Romanticism*. New Haven: Yale UP, 1993, p. 3.
16. Robinsons rejse inden skibbruddet består af en serie af rejser med tydeligt markerede ophold (i London, i Nordafrika, i Vestafrika, i Brasilien).
17. Hayden White: „The Noble Savage Theme as Fetich“, Chiappelli, Allen and Beson (ed.): *First Images of America*, Vol. 1. Berkeley: Univ. of California Press, 1976, p. 127.
18. Sidetallene henviser til Mogens Boisens danske oversættelse af *Robinson Crusoe*, Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Dansk lærerforening 1987.
19. *Savage* optræder langt hyppigere end *cannibal* i romanen. Faktisk optræder sidstnævnte substantiv kun fem gange i alt og da altid i den præcise betydning af menneskædere.
20. Affergan: *Exotisme et altérité*, op. cit., p. 70.
21. Man kunne argumentere for, at Fredags tale i dialogen med Robinson fungerer som en fremsstilling af det empiriske materiale, etnografen Robinson har til rådighed i sin fortolkning. Som etnografen kan fortælleren Robinson træde ud af dialogen og fortolke materialet.
22. I den oprindelige version lyder det gebrokkne engelsk således: „You do great deal much good, says he, you teach wild mans be good sober tame mans“, Daniel Defoe: *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe ...* (ed. by John Man). London: Everyman, 1994, p. 184.
23. Den sorte legende er betegnelsen for den fortælling om de spanske conquistadores grusomme fremfærd, der bredte sig i Europa fra 1500-tallet, (se Jean Duviols: *L'Amérique espagnole vue et revée. Les livres de voyages de Christophe Colomb à Bougainville*. Paris: Promodis, 1985). Lestringant peger på, at denne fortælling forstærkes i RC af en prægnant puritansk antikatolicisme, der først og fremmest tager afstand fra den katolske forståelse af transsubstantiation i nadveren (Frank Lestringant: *Cannibals. The Discovery and Representation of the Cannibal from Columbus to Jules Verne*. Berkeley: University of California Press, 1997). Ifølge Lestringant relaterer puritanerne transsubstantiationen til kannibalisme, hvilket skulle kunne forklare Robinsons generelle had til kødet og hans had til katolikker.
24. John Locke: *Two Treatises on Government* [1689]. London: Everyman, 1993, p. 130.
25. Det er i øvrigt i kraft af sin position som fortæller, at Robinson indtager rollen som den fuldkomne bemand. Gennem fortællingen kan han indtage forsynets plads.
26. Det er værd at notere sig, at fornuftens sejr relateres til en skriveproces („I drew up the state of affairs in writing“, p. 54). Fornuften udtrykker sig gennem skriften, hvorimod passionen udtrykker sig gennem kroppen.
27. Jean-Michel Racaut: *L'Utopie narrative en France et en Angleterre 1675-1761*. Oxford: The Voltaire Foundation, 1991, p. 14.
28. Horst Brunner: *Die poetische Insel: Inseln und Inselvorstellungen in der deutschen Literatur*. Stuttgart: J. B. Metzler, 1967, p. 66.